

DE GLADIOOL (3)

De Gouden Eeuw

De gladiool heeft een bewogen geschiedenis. Sinds de introductie begin 17e eeuw in West-Europa is er veel gebeurd. Historicus Jan Beenakker vatte die geschiedenis samen in het boek *De gladiool: een bloem met een kleurrijk verhaal*. Het boek werd vorige maand op de jaarvergadering van de Nederlandse Gladiolus Groep gepresenteerd. Met ingang van 13 januari is in een aantal nummers van *BloembollenVisie* de inhoud van dit boek te lezen.

Tekst: Jan Beenakker
Foto: KAVB-bibliotheek

In Nederland wordt de zeventiende eeuw de Gouden Eeuw genoemd. Op het terrein van kunsten en wetenschappen beleefde het laaggelegen landje aan de Noordzee een glansperiode. Het was bijvoorbeeld de tijd van de later wereldvermaarde kunstschilders Rembrandt van Rijn, Frans Hals en Johannes Vermeer. Het waren tevens de jaren van een adembenemende economische vooruitgang. In de veeteelt, akkerbouw en tuinbouw werd specialisatie het modewoord. De Nederlandse boeren en tuinders legden zich onder meer toe op de verbouw van handelsgewassen zoals vlas en verfplanten en op de teelt van verschillende tuinbouwproducten. Ook werd een begin gemaakt met het kweken van bomen en heesters en de eerste uitheemse bollen en knollen werden gepoot.

De Hollandse Gouden Eeuw is eveneens de tijd van enorme investeringen in grote landaanwinningprojecten. Tal van plassen en meren in het drassige Laag Nederland, zoals de Schermer en de Beemster, werden met windwatermolens leeggemalen en veranderd in vruchtbare land-

bouwgrond. De industrie, scheepsbouw, scheepvaart, visserij en handel maakten topjaren door. De handelsbetrekkingen met de omringende landen werden uitgebreid. Dankzij moderne scheepstypen en zeevaarttechnieken nam de Nederlandse koopvaardij een sterke positie in. Het handelsnetwerk strekte zich op den duur uit tot Azië, Afrika en Amerika. Amsterdam groeide uit tot de belangrijkste stapelmarkt en het zenuwcentrum van de toenmalige wereld. Al vanaf het einde van de zestiende eeuw organiseerden Nederlandse kooplieden langs verschillende routes handelsexpedities naar onder meer Indië. De handel in peper, gember, foelie, nootmuskaat en andere fijne specerijen was het eerste doel van deze handelsreizen. De zeelieden namen tropische cultuurgewassen mee terug naar huis met de bedoeling ze hier te kweken. Deze exotische gewassen konden in het Nederlandse klimaat natuurlijk niet of slechts moeilijk tot wasdom komen. Daarom werden hiervoor reeds in de zeventiende eeuw oranjerieën en

gestookte kassen gebouwd. Hierin werden losstaande kachels of stenen ovens geplaatst die met hout en turf werden gestookt. Ook werd geëxperimenteerd met ovens voorzien van een buizenstelsel waarin warme lucht circuleerde. Inmiddels was in 1602 door Hollandse investeerders en kooplieden in Amsterdam de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) opgericht. Het was de grootste handelsonderneming van de toenmalige wereld. De Staten-Generaal en de Prins van Oranje verleende de VOC het exclusieve recht om als enige Hollandse organisatie in Azië handel te mogen drijven. Als gevolg van de ontdekkings- en handelsreizen raakten in Europa allerlei uitheemse gewassen bekend. In de lage landen werden door rijk geworden kooplieden en magistraten botanische tuinen aangelegd. Het waren de jaren dat de eerste gladiolen uit Zuid-Afrika naar ons land kwamen. Zij werden omstreeks 1600 in onder meer de Hortus Botanicus van de Leidse universiteit geplant. In die tijd diende de botanische tuin vooral als studietuin voor studenten in de medicijnen. Het was toen gebruikelijk dat een hoogleraar zijn colleges over de werking van verschillende planten niet in de collegebanken, maar in de plantentuin aan zijn studenten gaf.

KAAP DE GOEDE HOOP

Het was voor de VOC-schepen een lange reis naar de Oost. De reis naar Indië kon wel zes tot acht maanden duren. Vanwege vitaminedekort leden veel bemanningsleden onderweg aan scheurbuik. Er was daarom grote behoefte aan een pleisterplaats op de route naar en van Azië waar vers water, groente, fruit en vlees konden worden ingeslagen. Jan van Riebeeck kreeg van de Heren Zeventien (XVII), het bestuur van de VOC, de opdracht op de zuidpunt van Afrika een bevoorradingsstation in te richten. In april 1652 liet de Drommedaris, het VOC-schip waarmee hij arriveerde, dichtbij Kaap de Goede Hoop het anker vallen. Voortvarend ging Van Riebeeck aan de slag. Hij bouwde in de schaduw van de Tafelberg een fort waar omheen Kaapstad is ontstaan. Er werden groentetuinen en boomgaarden aangelegd. Heinrich Oldenland en Jan Hartog waren de eerste tuinbazen van de zogenoemde Compagnies Tuinen. Tegenwoordig zijn de Tuinen een openbaar park met een botanische tuin. Ook richtte Van Riebeeck een ziekenhuisje in voor zieke bemanningsleden en bouwde een scheepswerf. Slechts sporadisch hebben al eind zestiende eeuw zeevaarders enkele Zuid-Afrikaanse planten naar ons land meegenomen. Voor de stichting van Kaapstad was echter nog nauwelijks iets bekend over de Zuid-Afrikaanse flora. De eerste Europeaan die een systematisch onderzoekje naar de plantengroei in de omgeving van Kaapstad heeft gedaan was de Hollandse predikant-geneesheer Justus Heurnius. In 1624 verbleef hij hier korte tijd op weg naar Batavia. Hij beschreef en tekende een tiental planten die op de hellingen

Het boek

Tijdens de jaarvergadering van de Nederlandse Gladiolus Groep is het boek *De Gladiool: een bloem met een kleurrijk verhaal* gepresenteerd en aan de aanwezige gladiolentelers uitgereikt. KAVB-leden kunnen het boek voor 15 euro afhalen bij de KAVB in Hillegom of op maandag in de KAVB-keuringszaal in Lisse. Niet-leden betalen 25 euro. Bij toezending per post gelden de volgende bedragen: 35 euro voor leden, 45 euro voor niet-leden. Bestellen kan via (0252) 536 950 of kavb@kavb.nl.

In zijn reisdagboek tekende Van der Stel onder meer enkele gladiolen, waaronder *Gladiolus speciosus*

van de Tafelberg groeiden. Jan van Riebeeck had van de Heren XVII de opdracht gekregen uitsluitend een verversingspost in te richten en niet verder het land in te trekken. Om die reden begon pas na het commandeurschap van Van Riebeeck het botanisch onderzoek in Zuid-Afrika vorm te krijgen. Vanuit de eerste nederzetting Kaapstad trokken expeditie verder het binnenland in. De expeditie stonden onder leiding van wetenschappers in dienst van de VOC. Deze wetenschappers scheepden in als scheepsarts, maar zij waren meestal tevens geograaf, antropoloog, cartograaf en plantkundige. Zij kregen vragenlijsten mee die tot doel hadden onder meer de topografie, inheemse flora en fauna en meer van dit soort zaken zo systematisch mogelijk in een reisdagboek op te tekenen. Deze vragenlijsten staan bekend onder de naam *ars apodemica* dat letterlijk 'kunst van het reizen' betekent. Op deze manier kon het verslag van een reis volgens een vast format worden beschreven. Bovendien hadden de scheepsartsen tot taak bijzondere exemplaren uit de Zuid-Afrikaanse plantwereld te verzamelen ten dienste van de Nederlandse tuinbouw. In de loop van jaren

brachten de retourschepen duizenden zaden, bollen, knollen en gedroogde Kaapse planten mee terug naar Holland.

DE VOORoudERS VAN DE MODERNE GLADIOOL

Bij plantkundig onderzoek in Zuid-Afrika in de zeventiende en achttiende eeuw troffen botanici tijdens talloze expeditie een enorme verscheidenheid van in het wild groeiende gladiolen aan. In de binnenlanden gebruikte de bevolking de gladiolenknol als medicijn en voedsel. De reisverslagen vermelden dat bijvoorbeeld fijngewreven knollen vermengd met geitenmelk werden gebruikt tegen buikkrimp. Een papje van gladiolenmeel op de huid was goed om splinters en doornen uit de huid te laten trekken. Geroosterde knollen stonden bij de inheemse bevolking op het menu. Volgens zeggen smaakte dat naar kastanjes. De expeditieleden raakten diep onder de indruk van de ontdekte bloemen. Oldenland en Hartog verzamelden de ontdekte exotische gladiolen en plantten ze in de Compagnies Tuinen om ze nader te bestuderen. In hun brieven naar huis schreven ze dat de Zuid-Afrikaanse gladiolen

bijzonder fraai waren. Onder de leiding van gouverneur Simon van der Stel (1639-1712) en later van diens zoon Willem Adriaan (1664-1733) is eigenlijk pas intensief en meer gestructureerd met botanisch onderzoek in Zuid-Afrika begonnen. Een interessant weetje is dat de grafsteen van Willem Adriaan zich in de Nederlands Hervormde kerk te Lisse bevindt.

VAN DER STEL EN NAVOLGERS

In 1685-1686 ging Simon van der Stel samen met zijn zoon op expeditie naar de Koperbergen in Namaqualand. Dat ligt in het tegenwoordige Namibië. Aan de expeditie werd ook door de Duitser Heinrich Claudius deelgenomen. De VOC had namelijk veel wetenschappers uit Duitsland in dienst. Heinrich Claudius was apotheker. Maar hij had niet alleen verstand van medicinale kruiden; tevens was hij kunstschilder. De verzamelde planten en zaden werden naar de Amsterdamse Hortus Botanicus gezonden en zij kwamen eveneens in de botanische tuin van de Leidse Universiteit terecht. Dat weten we van Herman Boerhaave die destijds rector magnificus van de Universiteit van Leiden was en tevens Praefectus horti (directeur) van de Hortus Botanicus. Nicolaas Witsen, burgemeester van Amsterdam en lid van de Amsterdamse kamer van de VOC, heeft een groot aantal goed gedocumenteerde, getekende en met waterverf geschilderde voorbeelden van de gevonden flora en fauna van de hand van Heinrich Claudius in bezit gekregen. Onder meer betrof het enkele gladiolen zoals de *Gladiolus alatus*. Ook elders in Europa circuleerden (kopieën van) de aquarellen van Heinrich Claudius. Witsen toonde een grote belangstelling voor botanie. Hij bezat een verzameling van meer dan 1500 afbeeldingen van planten en bloemen. Die verzameling staat bekend als de *Codex Witsenii* die nu in het South African Museum in Kaapstad wordt bewaard. Volgens een wat onduidelijk verhaal kwam de codex onder de aandacht van de Engelse plantkundige Leonard Plukenet. Hij bezat in Westminster, Engeland, een kleine botanische tuin. Plukenet publiceerde uit de *Codex Witsenii* in zijn *Phytographia* (1691) een kopie van de afbeelding van de *Gladiolus esculentus* die hij de naam *Gladiolus viperatus* gaf. Het verhaal gaat dat Linnaeus via dit werk kennis maakte met de gladiool in Zuid-Afrika. Enkele Zuid-Afrikaanse gladiolen die in de 17e en 18e eeuw in de West-Europese tuinen groeiden, waren de *Gladiolus oppositiflorus*, *psittacinus*, *purpureo-auratus* en *saundersii*.

Resumé

Al meer dan vier eeuwen is de gladiool in West-Europa in cultuur. Historicus Jan Beenakker schreef een boek over dit kleurrijk knolgewas. De tekst van het boek wordt in acht delen in *BloembollenVisie* opgenomen. In deze derde aflevering staat de zoektocht in Zuid-Afrika centraal.